

ІСТОРИЧНА ДРАМА-ХРОНІКА: ДО ПРОБЛЕМИ ЗМІЩЕННЯ СУТНІСНОГО НАЧАЛА ТЕРМІНА

У статті розглянуто як традиційні терміни ("історія", "історична хроніка", "драматична хроніка", "н'еса-хроніка") на позначення жанру епічної драми, що бере свій початок у "єлизаветинському" театрі, так і термін "історична драма-хроніка" у зв'язку з проблемою зміщення його сутнісного начала.

У межах епічної драматургії як самобутнього мистецького явища ХХ століття оформилася оригінальна жанрова система, особливе місце в якій займає *історична драма-хроніка*, що сягає своїм корінням традицій "єлизаветинського" театру. Проте, незважаючи на ґрунтовні теоретико- та історико-літературознавчі розвідки, присвячені як епічній драмі загалом, так і окремим аспектам вивчення історичних драм-хронік, поза увагою дослідників залишається еволюція жанру не лише як літературно-мистецького явища англійської драматургії кінця ХVІ – початку ХVІІ століть, а й подальших періодів розвитку драматургічного мистецтва до ХХ століття включно, а передусім проблема його термінологічного визначення.

У зарубіжному та вітчизняному літературознавчому обігу знаходиться ряд термінів на позначення п'єс "єлизаветинського" театру на сюжети з вітчизняної історії, що складаються з окремих, розміщених у хронологічному порядку, епізодів. Лише словники фіксують близько десяти термінологічних "різновидів": "історична н'еса" – "history play", "historical play" [1: 254], "н'еса-хроніка" – "chronicle play" [2: 1236; 3: 40; 4: 726], "драматична хроніка" – "khronika dramatyczna" [5: 205; 6: 157]. Найпоширеніший у радянському, а відтак, у вітчизняному літературознавстві термін – "історична хроніка" ("chronicle history") – утвердився завдяки ґрунтовним науковим розвідкам, присвяченим драматургії В. Шекспіра та його сучасників, таких учених, як Р. Самарін, Л. Пінський, Ю. Шведов, В. Комарова, Д. Наливайко та ін.

Однак неправильно було б пов'язувати окреслене вище термінологічне коло лише із "єлизаветинською" драматургією. Уже митці ХІХ століття – П. Меріме ("Жакерія"), О. Пушкін ("Борис Годунов"), П. Куліш (так звана "драмована трилогія" "Байда, князь Вишневецький", "Цар Наливай", "Петро Сагайдачний"), А. Стріндберг ("Сага про Фолькунгів", "Густав Ваза", "Ерік ХІV") та ін. – відновили традиції "хронік" В. Шекспіра та його сучасників, а драматурги ХХ століття, використовуючи зовні подібну форму шекспірівської "хроніки" та відштовхуючись від традицій "єлизаветинців", привнесли в традиційний жанр потужний притчово-алегоричний струмінь. Б. Брехт, Ф. Вольф, Б. Стейвіс, М. Андерсон, А. Міллер та інші витворили якісно новий тип драми, відмінний від "хроніки" кінця ХVІ – початку ХVІІ століть, хоча й генетично з нею споріднений.

Одним із перших у 30 – 40-х роках ХХ століття жанр, який здавався анахронізмом, відродив американський драматург Максвелл Андерсон. Перша із серії його віршованих драм "Королева Єлизавета" містила цілу сцену із шекспірівського "Генріха ІV" за принципом "театру в театрі" і була, по суті, єдиною "чудовою цитатою" із драми "єлизаветинського" театру [7: 15]. Сюжетно пересікаються та полемізують і "Генріх ХІІІ" В. Шекспіра та "Тисяча днів Анни Болейн" М. Андерсона. У цій та наступних віршованих драмах так званого "тюдоровського циклу" ("Марія Шотландська", "Жанна Лотарингська") драматург доволі вільно поводить із фактами й датами, прагнучи перетворити історичний матеріал у "символ-ієрогліф", сенс якого має бути зрозумілим людині ХХ століття [7: 15].

Баррі Стейвіса, молодшого сучасника М. Андерсона, творця драматичної тетралогії "Світильник, запалений опівночі", "Людина, яка ніколи не помре", "Харперс-Феррі" та "Різнокольорові одержі", зацікавлення "єлизаветинцями" привело до створення п'єс, у яких рушійною силою характерів було "зіткнення ідей, а не одних лише емоцій", до "просторово-часової сцени", тобто концепції гнучкого використання сценічного часу й простору" [8: 337], а отже, до драми, що "проникає в сутність ідей з такою силою та ясністю, що піднімає їх до рівня пристрастей" [8: 339].

Артур Міллер, один із найвідоміших американських драматургів минулого століття, використовує поєднання зовні подібної форми так званої "court-room drama" – драматургічного жанру, заснованого на відтворенні судового процесу, та драми-хроніки ("Тяжке випробування") для проведення паралелей між "полюванням на відьом" у далекому 1692 році в містечку Салем, охопленому масовою релігійною істерією, – "одним із найдивніших і найжахливіших розділів людської історії" [9: 11] й маккартизмом, що прокотилася Америкою у 50-ті роки ХХ століття.

Англійська історична драматургія другої половини ХХ століття, представлена іменами Дж. Ардена, Р. Болта, Е. Бонда, Д. Сторі, Д. Кемпбела та ін., незважаючи на жанрову строкатість (драма-парабола, драматичний памфлет, інтелектуальна драма тощо), також спиралася, в першу чергу, на національну традицію історичної хроніки, хоч і надавала перевагу переосмисленню безпосереднього історичного матеріалу у притчово-алегоричному ключі. Іншим, не менш важливим її джерелом став театр Бертольда Брехта [10: 88].

Сам Б. Брехт, один із творців епічного театру, стосовно "Матінки Кураж" свого часу зауважив, що "позначення "Chronik" приблизно відповідає в плані жанру позначенню "History" в єлизаветинській драматургії" [11: 129]. Однак, як і у "хроніці" "Кар'єра Артуро Уї, якої могло і не бути", де присутні надзвичайно яскраві алюзії на шекспірового "Річарда ІІІ", так і у "хроніці" "Матінка Кураж та її діти" історія подається насамперед як алегорія, притча, набуває параболического характеру.

Таким чином, жанр, що зародився в англійській літературі кінця ХVІ – початку ХVІІ століть, протягом своєї еволюції зазнав вагомих змін, набув якісно нових рис, особливо у драматургії ХХ століття, пройшов шлях від

епізованої драми до драми епічної, що дало підстави О. Чиркову розглядати окремо хроніки шекспірівського та брехтівського типу і навіть драматичну хроніку-алегорію як своєрідну жанрову одиницю у межах уже епічної драматургії [6: 158; 12: 66]. Як бачимо, одночасно з еволюцією жанру відбувався й цілком логічний процес трансформації літературознавчого терміна, зміщення його сутнісного начала.

У XVI –XVII століттях драми В. Шекспіра, К. Марло, Дж. Піля, Д. Лілі, Т. Кіда, Р. Гріна та інших "єлизаветинців", а також ряд анонімних драм, заснованих на реальних (нефантастичних, достовірних, правдивих) сюжетах з вітчизняної історії, отримали від сучасників назву "*історії*" ("*histories*"). Власне, під таким заголовком і з'явилася частина п'єс першого фоліо В. Шекспіра ("Генріх VI", "Річард III", "Річард II", "Генріх IV", "Генріх V", "Король Джон", "Генріх VIII") [13: 104]. Згодом за першоджерелом – "Хроніками Англії, Шотландії та Ірландії" Рафаеля Холіншеда, якими користувалися більшість англійських драматургів тюдорівської доби, в тому числі й Шекспір, – вони були названі "*хроніками*" ("*chronicles*"), традиційним терміном, яким історія та теорія літератури із певними застереженнями послуговуються й сьогодні. Хоча свого часу (середина XX століття) англійський учений І. Рібнер запропонував узагалі відмовитися від терміна "*хроніка*", об'єднавши всі драматичні твори, написані на сюжети з англійської історії, під найзагальнішим поняттям "*історичної драми*" ("*history play*") [14: 6].

Таким чином, зміщення сутнісного начала терміна можна простежити вже на початковому етапі його оформлення, коли термін на позначення жанру історіографії – "*хроніка*" (гр. "*chronikos*" – пов'язаний з часом) – став надбанням літературознавчої науки. Перенесення відбулося, насамперед, за зовнішніми ознаками: композиційною структурою (викладенням матеріалу у хронологічній послідовності) та історичним сюжетом, почерпнутим із "єлизаветинських" хронік. Згодом, у XIX – XX століттях, дослідники почали наголошувати на родовій належності жанру, його оформленні за законами драматургічного мистецтва.

Однак термін "*п'єса-хроніка*" ("*chronicle play*"), запропонований на початку XX століття частиною літературознавців, зокрема радянським ученим А. Анкістом [15: 118], лише ускладнив ситуацію через невизначеність самого поняття "п'єса", що його розуміють і як різновид драми з покладеним в основу серйозним життєвим конфліктом, і як драматичний жанр, який відтворює певний уривок з життя, надаючи перевагу розповіді, а не дії, і, врешті-решт, використовують для позначення будь-якого драматичного жанру чи, більше того, твору ліричного або музичного.

Термін "*драматична хроніка*", який було введено до літературознавчого вжитку у другій половині XX століття, окреслюючи родову належність літературного явища, не конкретизує його за жанровою належністю, адже драматична хроніка може зображувати не лише історичні події. Існують, зокрема (як жанрові різновиди), хроніки сімейні, міські, судові тощо.

Найуживаніший, однак переважно у шекспірознавстві, термін "*історична хроніка*" ("*chronicle history*"), зрештою, недосконалий не менше за попередні. Відбиваючи, на перший погляд, головні жанрові атрибути (сюжетну основу та організацію матеріалу), він "унікає" окреслення об'єкта за родовою належністю. Зрозуміло, що в основі таких творів лежать історичні, тобто дійсні, "задокументовані" події, а "хронікальність" означає як виклад цих подій у часовій послідовності, так і те, що "організуючою силою сюжету є сама хода часу, якій підвладні дія та долі героїв" [16: 487]. Але, поза цим, під таке визначення підпадає будь-який твір, у якому послідовно розкривається історія суспільно значущих подій за певний відтинок часу.

З іншого боку, як слушно відзначає Н. Копистянська, щоб "унікнути нескінченного зростання кількості термінів і назв, а вона зростає просто загрозливо, слід, мабуть, максимально використовувати уже наявні терміни у їх новому поєднанні, уточненні, що відбиває процес творення модифікацій (наприклад, балада-притча, футурологічна антиутопія, балада-повість і т.д.)" [17: 21]. Тому як узагальнене поняття для створених на основі історичних джерел драматичних творів, що постали на межі епосу та драми, нами було запропоновано термін "*історична драма-хроніка*" [18: 215], який більш повно розкриває сутнісну природу жанру, конкретизує та визначає його межі.

По-перше, термін "*історична драма-хроніка*", на відміну від традиційних "*історія*" ("*history*"), "*історична хроніка*" ("*chronicle history*"), "*п'єса-хроніка*" ("*chronicle play*"), виводить дослідника за межі шекспірознавчих студій.

По-друге, запропонований термін окреслює родову належність жанру.

По-третє, він розкриває змістове наповнення творів жанру як таких, що постали на межі епосу та драми й характеризуються синтезом драматургічної (дія) та наративної (розповідь) стихій. "Історія" як поняття полісемантичне реалізується в цьому контексті у двох основних вимірах: як подія чи ланцюг подій минулого та як розповідь, котра активно втручається у драматичну дію, про ці події. Хронологічний принцип організації історичного матеріалу, що виступає однією з провідних жанротворчих ознак, конкретизується у компоненті "хроніка".

Отож, термін "*історична драма-хроніка*", на нашу думку, найбільш повно характеризує жанр епічної драматургії, що сягає своїми витокami традицій "єлизаветинського" театру й характеризується синтезом рис епосу та драми, своєрідними композицією, сюжетом і конфліктом, поєднанням історично достовірного та суб'єктивно авторського начал як категорій художнього осягнення історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Taylor J.R. The Penguin Dictionary of Theatre. – Harmondsworth: Penguin Books Ltd, 1978. – 304 p.
2. Merriam-Webster's Encyclopedia of Literature. – Springfield – Massachussets: Merriam-Webster Incorporated Publishers, 1995. – 1236 p.
3. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms / by Chris Baldick. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 280 p.

4. Літературознавчий словник-довідник / Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
5. Słownik Terminów Literackich / Pod redakcją Janusa Sławinskiego. – Wrocław – Gdansk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1976. – 577 s.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
7. Писатели США. Краткие творческие биографии. Сост. и общ. редакция Засурского Я., Злобина Г., Ковалева Ю. – М.: Радуга, 1990. – 624 с.
8. Стейвис Барри. Мое понимание драмы // Писатели США о литературе: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1982. – Т. 2. – С. 337-339.
9. Miller Arthur. The Crucible. – London: Penguin Books Ltd., 2000. – 127 p.
10. Соколянский М.Г. Историческая драма в английской литературе 60 – 70-х годов // Литература Англии. XX век / Под ред. Шаховой К.А. – К.: Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения "Вища школа", 1987. – С. 72-89.
11. Вольф Ф. Разговор с Брехтом // Вольф Ф. Годы и люди: Пер. с нем. / Сост. и авт. предисл. Девекин В.Н.; Коммент. Гугнина А.А. – М.: Прогресс, 1988. – 376 с.
12. Чирков А.С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Вища школа, 1988. – 160 с.
13. Аникст А.А. Первые издания Шекспира. – М.: Книга, 1974. – 160 с.
14. Комарова В.П. Личность и государство в исторических драмах Шекспира. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1977 – 224 с.
15. Аникст А.А. Творчество Шекспира. – М.: Издательство художественной литературы, 1963. – 616 с.
16. Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. Кожевникова В.М., Николаева П.А. – М.: Сов. энцикл., 1987 – 752 с.
17. Кописьянська Н.Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
18. Закалюжний Л. В. Жанр історичної драми-хроніки та його змістове наповнення // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – № 22. – С. 215 – 217.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Закалюжний Л.В. Историческая драма-хроника: к проблеме смещения сущностного начала термина.

В статье рассматриваются как традиционные термины ("история", "историческая хроника", "драматическая хроника", "пьеса-хроника") на обозначение жанра эпической драмы, который берет начало в "елизаветинской" драматургии, так и термин "историческая драма-хроника" в связи с проблемой смещения его сущностного начала.

Zakalyuzhny L. V. Historical chronicle drama: the problem of the term denotative shift.

The article is devoted to the study of both traditional terms ("history", "chronicle history", "chronicle drama", "chronicle play") used to denote epic drama genre, which springs from the Elizabethan Theatre, and the term "historical chronicle drama" in the light of its denotative shift.